

مروری بر پژوهش‌های انجام شده در موضوع علم و عقل در حوزه فلسفه صدرایی

علی ترابی میبدی*

زینب صادقی**، مهرا نجنفی***، زهرا لطفی****

چکیده

در سال‌های اخیر، پژوهش‌های متعددی با رویکرد مروری در حوزه‌های علوم انسانی به‌زبان فارسی به‌نگارش درآمده است، اما در حوزه فلسفه اسلامی به این امر کم‌تر پرداخته‌اند. نوشتار حاضر به‌منظور مرور تولیدات علمی در زمینه پایان‌نامه‌ها و مقالات موجود سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۹، در دو محور علم و عقل از دیدگاه ملاصدرا، نگارش یافته است. پرسش پایه‌ای جستار حاضر آن است که دغدغه‌مندی پژوهش‌گران فلسفه معطوف به کدام زمینه است؟ دستاورد نوشتار حاضر این است که میزان فراوانی پژوهش‌ها در مسئله علم است و بیش‌ترین موضوع موردعلاقه پژوهش‌گران در زمینه عقل از دیدگاه معرفت‌شناسی است که عمدتاً به تطبیق نظر ملاصدرا با دیگر فلاسفه پرداخته‌اند و از مسئله مهم معنا و کارکرد عقل که مغالطه در کارکردهای مختلف را در پی دارد غفلت شده یا کم‌تر بدان توجه شده است و عقلانیت که براساس معانی مختلف مشترک لفظی است مشترک معنوی تلقی شده و به چالش‌ها و مغالطه‌هایی منجر شده است که در پژوهش‌های

* دانشجوی دکتری حکمت متعالیه، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

Alitorabimeybodi@gmail.com

** دانشجوی دکتری حکمت متعالیه، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، a.m.14461@chmail.ir

*** دانشجوی دکتری حکمت متعالیه، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، Mehranajafi71@gmail.com

**** دانشجوی دکتری حکمت متعالیه، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی (نویسنده مسئول)،

Zahralotfii63@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۹/۲۲، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۱/۲۱

مستقل آینده قابل بررسی است. درحوزه علم و عقل به پژوهش‌های انجام‌شده در سایر کشورهای اسلامی و غیر آن توجه نشده و رویکرد پژوهش‌گران سایر کشورها به حوزه مسائل فلسفه اسلامی مورد بی‌توجهی قرار گرفته است.

کلیدواژه‌ها: علم، عقل، ملاصدرا، حکمت متعالیه.

۱. مقدمه و طرح مسئله

مسئله علم و عقل در فلسفه اسلامی از مباحث صعب و دشوار است؛ چنان‌که سهروردی در حکایت منامیه نقل می‌کند. ذهن وی چنان درگیر مسئله علم بوده است که شبی در رؤیا با معلم اول ملاقات می‌کند و این دغدغه فکری را با او در میان می‌گذارد و ارسطو به تفصیل مسئله علم را برای وی تبیین و تحلیل می‌کند. ملاصدرا نیز به تبع سایر حکمای مسلمان دغدغه مسئله علم را در جای‌جای آثار حکمی و فلسفی مطرح می‌کند. در مجموعه *سفار اربعه* که مجموعه تعالیم فلسفی و حکمی وی را شامل می‌شود، در مواضع مختلف و به‌فراخور مباحث، به بحث علم پرداخته است. نخست در جلد اول *سفار* و در بحث وجودشناسی برای نخستین‌بار نظریه وجود ذهنی را مطرح می‌کند و مسئله علم را در قلمرو مباحث وجودشناسی ارائه می‌دهد؛ اما در جلد سوم *سفار* به‌نحو خاص به تعریف علم و احکام و مراتب و چگونگی آن می‌پردازد و به تبع عقل، معانی، اطلاقات، و کاربردهای آن را ارائه می‌دهد و آرای پیشینیان از حکما و متکلمان را نقد و بررسی می‌کند. البته صدرا در بحث نفس، قوا، و ادراکات و هم‌چنین در الهیات بالمعنی الاخص در بحث از علم باری تعالی نیز به تفصیل آرا و نظریات خود در باب مسئله علم می‌پردازد.

پرسش این است که در حوزه مطالعات فلسفی در موضوع نظریه علم و عقل در حکمت متعالیه چه قدر انباشت علم و تولید علم به‌زبان فارسی انجام یافته است و این پژوهش‌ها از نظر روش، شکل، و محتوا دارای چه ویژگی‌هایی است. این پژوهش مروری نظام‌مند (مطالعه) بر پژوهش‌های فلسفی در قلمرو مسئله علم به‌منظور شناخت کمی و توصیفی این‌گونه مطالعات در ایران است.

۲. روش تحقیق

مقاله حاضر هم‌چون مقالات مروری نظام‌مند با استفاده از موتور جست‌وجوگر نورمگز و پورتال جامع علوم انسانی، مگیران، و سایت ایران‌داک در عناوین مقالات و پایان‌نامه‌ها

جست‌وجو شده و به بررسی آماری مقالات و پایان‌نامه‌ها در حوزه حکمت متعالیه پرداخته است، پژوهش‌هایی که در فاصله سال‌های ۱۳۸۰ تا سال ۱۳۹۹ در کشور انجام گرفته است. مقالات و پایان‌نامه‌های فارسی مربوط به حوزه علم و عقل در حکمت متعالیه ملاحظه در پایگاه‌های اطلاعاتی نظیر پایگاه استنادی علوم جهان اسلام (ISC)، پورتال جامع علوم انسانی، نورمگز، Magiran، و پایگاه ایران‌داک (سامانه گنج) جست‌وجو و در این پژوهش بررسی شده‌اند.

۳. روش تحقیق مروری

انواع مقالات مروری بسته به روش کار هر مقاله متفاوت خواهد بود؛ بدین منظور، می‌توان انواع مقالات مروری را در چهار نوع مقاله مروری داستانی یا روایتی (narrative review articles)، مقالات مرور نظام‌مند (systematic review articles)، مقالات فراتحلیل یا متاآنالیز (meta analysis articles)، و مرور بهترین شواهد (best evidence synthesis) تقسیم‌بندی کرد (بیدختی ۱۳۹۵؛ شهسواری ۱۳۹۸).

۱.۳ مقاله مروری روایتی (narrative review)

این نوع مقاله مروری برای موضوعات جامع و مفصل کاربرد دارد. در مرور روایتی به خلاصه مطالعات اولیه و اصیل موضوع پرداخته می‌شود (بیدختی ۱۳۹۵). از نقاط قوت این مقالات در برداشتن تکرر و تفاوت‌ها در عناوین پژوهش‌های آکادمیک و ایجاد فرصت برای ارائه دانش و تجربیات نویسنده مقاله است. در مرور روایتی، برخلاف انواع دیگر مقالات مروری، وقتی فرضیه واحدی وجود ندارد یا با روش‌های نظام‌مند قابل جمع‌بندی نیست، نویسنده با استفاده از تجربیات خود مدل‌ها و فرضیه‌های موجود نتیجه‌گیری‌ای کلی ارائه می‌دهد و در موضوع موردنظر نقد نیز مطرح می‌کند (سهرابی ۱۳۹۲). نتیجه این مقالات به‌جای کمیت به کیفیت اشاره دارد.

۲.۳ مقاله مروری نظام‌مند (systematic review)

این نوع مقاله روی یک پرسش تمرکز دارد و در طول مقاله سعی می‌شود با ارائه شواهد و تجزیه و تحلیل موضوع به آن پرسش اولیه پاسخ داده شود (شهسواری ۱۳۹۸). این نوع مقاله نوعی از مرور منابع ساختارمند است که سعی در ارائه پاسخ با استفاده از تجزیه و

تحلیل همه شواهد معتبر دارد. این نوع مرور با استفاده از جست‌وجوی منابع، استفاده از معیارهای ورود و خروج از پیش تعیین شده، ارزیابی نقادانه شواهد، استخراج و تولید داده‌ها از شواهد تولید و انجام یافته از آن‌ها انجام می‌شود و در پایگاه نتیجه نهایی از میان تحقیقات متفاوتی بیرون کشیده می‌شود. پایگاه کاکرین (Cochrane)، یکی از سایت‌های معتبر و حرفه‌ای با قابلیت برنامه‌ریزی برای انجام مرورهای نظام‌مند، با مشارکت افرادی از نقاط مختلف دنیا فراهم می‌آورد (همان).

۳.۳ مرور بهترین شواهد (best evidence)

این نوع مقاله درحقیقت حد وسط دو مقاله مروری نظام‌مند و روایتی است و می‌توان آن را ترکیبی از آن دو دانست (بیدختی ۱۳۹۵). در این نوع مقاله مروری اطلاعات کافی از پژوهشی در اختیار خواننده قرار می‌گیرد، به طوری که خواننده می‌تواند به‌طور مستقل براساس آن شواهد نتیجه‌گیری کند. این مقالات روش حد وسط و جای‌گزین برای دو نوع دیگر مقالات مروری است، یعنی ترکیبی است از روش‌های نظام‌مند کمی با تمرکز روی مطالعات منفرد و مباحث ماهوی از حیث روایتی با تمرکز روی بهترین شواهد در موضوع (سهرابی ۱۳۹۲).

۴.۳ فراتحلیل یا متاآنالیز (meta-analysis articles)

فراتحلیل یا متاآنالیز (meta-analysis) را هنر ترکیب تحقیقات و تحلیل تحلیل‌ها می‌نامند و در واقع روش کمی برای تلفیق نتایج تحقیقات مستقل و مشابه و ترکیب یافته‌های آن‌ها برای ارزیابی اثربخشی عمل آزمایشی است. این روش رویکردی واضح، بدون ابهام، و نظام‌مند دارد و سعی می‌کند پی‌آمدهای سازگار با اهداف تحقیق را ایجاد کند.

۴. پیشینه پژوهش

باتوجه به بررسی‌های انجام شده در مورد مقالات مروری در سال‌های اخیر، انواع مقالات مروری (مرور نظام‌مند، روایتی، متاآنالیز، و ...) در رشته‌ها و علوم مختلف دانشگاهی از قبیل روان‌شناسی، جامعه‌شناسی، مدیریت، تربیت‌بدنی، و ... تدوین و تألیف شده است که تعداد این مقالات در پایگاه اطلاعات نورمگز حدود ۷۱ مورد است. اما براساس جست‌وجو در منابع این تحقیق در رشته فلسفه اسلامی مقاله مروری در مجلات علمی به‌ندرت انتشار

مروری بر پژوهش‌های انجام شده در موضوع علم و عقل ... ۶۷

یافته است که از آن جمله مقاله «مرور انتقادی «مقایسه ایساغوجی ابن مقفع با ایساگوکه فروریوس» (عظیمی ۱۳۹۸) و تعداد اندکی مقالات مروری ارائه شده در کنفرانس‌ها در پایگاه سیویلیکا است که خارج از حوزه پژوهش حاضر است.

۵. بررسی نظام‌مند پایان‌نامه‌ها و مقالات موجود در حوزه‌های علم و عقل در آرای ملاصدرا

جدول ۱. توزیع وضعیت آثار بر حسب نوع اثر

نوع اثر	عنوان	تعداد	درصد
مقاله	عقل	۸۵	٪ ۳۸/۹۹
	علم	۴۵	٪ ۲۰/۶۴
رساله دکتری	عقل	۹	٪ ۴/۱۲
	علم	۱۲	٪ ۵/۵۰
پایان‌نامه ارشد	عقل	۳۲	٪ ۱۴/۶۸
	علم	۳۵	٪ ۱۶/۰۵
مجموع		۲۱۸	٪ ۱۰۰

- توزیع وضعیت آثار بر حسب موضوعات اصلی

جدول ۱.۲. توزیع وضعیت فراوانی پایان‌نامه‌های علم بر حسب موضوعات اصلی

موضوع	عنوان	فراوانی	درصد
عقل و علم	حل مشکل پارادوکسیکال بودن علم پیشین الهی و اراده آزاد انسان براساس اصالت وجود در حکمت متعالیه صدرا	۹	٪ ۱۹/۱۵
	روش شناسی فلسفه ملاصدرا در مسئله علم الهی		
	حقیقت و مراتب علم الهی در حکمت متعالیه		
	بررسی مسئله بداء از نظر ملاصدرا و علامه محمدباقر مجلسی		
	علم پیشین الهی در حکمت متعالیه و بررسی آن در روایات		
	علم الهی از منظر شیخ الرئیس ابن سینا و صدرالمتألهین		
	بررسی علم پیشین الهی از دیدگاه ملاصدرا، ابن سینا، شیخ اشراق، تطبیق آن با آیات و روایات		
	بررسی آرای شیخ اشراق و صدرالمتألهین در مبحث علم الهی		
علم الهی از منظر فلسفه و کلام؛ بررسی موردی دو نظریه رقیب ابن سینا و صدرالمتألهین و دیدگاه غزالی			

موضوع	عنوان	فراوانی	درصد
معرفت‌شناسی عام	علم‌شناسی فلسفه ملاصدرا	۲۸	۵۹.۵۷٪
	گزارش بررسی و نقد کتاب معرفت در فلسفه اسلامی متأخر براساس آرای حکمت متعالیه		
	نقش معرفتی قلب از منظر ملاصدرا		
	ادله و نتایج اتحاد عاقل و معقول در فلسفه ملاصدرا		
	جایگاه تهذیب در حصول معرفت از دیدگاه حکمت متعالیه		
	تأثیر عوامل معرفتی در معرفت دینی از منظر صدرالمتألهین		
	رابطه معرفت با سعادت قصوی در فلسفه ملاصدرا		
	بررسی مبانی رویکرد مشاوره فلسفی براساس نظریه معرفت‌شناسی ملاصدرا		
	تبیین نظریه انکشافی بودن علم در حکمت متعالیه و تنقیح لوازم و نتایج آن		
	بررسی نقش تطابق عوالم وجودی در معرفت‌شناسی صدرالمتألهین		
	نقش حس و تجربه در فرایند و ارزش معرفت در اندیشه صدرالمتألهین		
	بررسی و تحلیل دیدگاه‌های معرفت‌شناسی ملاصدرا و دلالت‌های تربیتی آن		
	فلسفه تعلیم و تربیت از نگاه ملاصدرا براساس آموزه‌های تفسیری و روایی		
	بررسی اشکالات فیاضی بر علم النفس صدرایی		
	تحلیل مبانی معرفت‌شناسی صدرایی به‌منظور ارائه چشم‌انداز تربیت متعالیه		
	بررسی امکان معرفت‌بخشی وحی از دیدگاه فلسفه و کلام اسلامی (با تأکید بر آرای ابن‌سینا، سهروردی، ملاصدرا، غزالی، قاضی عبدالجبار معتزلی)		
	بررسی مقایسه‌ای دیدگاه ابن‌سینا و ملاصدرا درمورد حقیقت علم و اتحاد آن با عالم و معلوم		
	ترجمه و بررسی اجمالی خودآگاهی در فلسفه اسلامی از منظر ابن‌سینا و ملاصدرا		
	مقایسه معرفت‌شناسی ادراک حسی در حکمت متعالیه و فلسفه خودآگاهی از دیدگاه فیلسوفان متأخر غرب (قرن بیست و یکم) و ملاصدرا		
	بررسی تطبیقی معرفت فطری دکارت و ملاصدرا و تأثیر آن در خداشناسی		
	بررسی تفاوت بینش ملاصدرا و علامه طباطبایی در مسئله اتحاد عاقل و معقول و ثمرات آن		
	نسبت متافیزیک و معرفت‌شناسی از منظر صدرا و کانت		
	کارکرد نفس در پیدایش ادراک و لوازم معرفت‌شناختی آن از منظر ابن‌سینا و ملاصدرا		
	نسبت نفس و معرفت در حکمت صدرایی و تأثیر آن بر معادشناسی		
	وحی‌شناسی از دیدگاه برخی روشن‌فکران دینی معاصر و نقد و بررسی آن از منظر صدرالمتألهین		
	بررسی انتقادی قاعده ذوات الاسباب لاتعرف الا باسبابها نزد ارسطو و فیلسوفان اسلامی با تأکید بر ابن‌سینا، سهروردی، و ملاصدرا		

موضوع	عنوان	فراوانی	درصد
وجودشناسی علم	میانی متون مقدس از دیدگاه ملاصدرا	۱۰	٪۲۱.۲۸
	بررسی ادله منکران وجود ذهنی (ملا رجبعلی تبریزی و علیقلی بن قرچغای خان) و مدافعان آن میرداماد و ملاصدرا		
	جایگاه علم و وجود ذهنی در حکمت متعالیه ملاصدرا		
	تأثیر ادراکات در فرایند شکل‌گیری هویت انسان از نظر صدرالمتهلین		
	ادراک کلیات در فلسفه ملاصدرا و علامه طباطبایی		
	حقیقت مفاهیم کلی و کیفیت ادراک آن‌ها از دیدگاه ملاصدرا		
	نقش تشکیک وجود در نظام معرفتی صدرا		
	دیدگاه ابن‌سینا و ملاصدرا در تعیین موضوع فلسفه و تمایز آن از سایر علوم		
	شعور موجودات برطبق حکمت متعالیه		
	علم حضوری در جسم و امور جسمانی در حکمت متعالیه		
بررسی وجودشناسانه ادراک حضوری در سهروردی و ملاصدرا			

جدول ۲.۲ توزیع وضعیت فراوانی مقالات علم بر حسب موضوعات اصلی

موضوع	عنوان مقاله	فراوانی	درصد
علم و عقل	تأثیر اندیشه‌های فیلسوف طوس بر ملاصدرا (با تأکید بر دو مسئله علم واجب‌تعالی و قاعده الواحد)	۱۶	٪ ۳۵/۵
	علم پیشین الهی و اختیار آدمی از دیدگاه ملاصدرا		
	تبیین علم خداوند به غیر از طریق تحلیل وجود رابط در فلسفه ملاصدرا		
	روش‌شناسی ملاصدرا در مسئله علم باری‌تعالی		
	بررسی و نقد راه‌حل‌های فیلسوفان مسلمان به‌ویژه ملاصدرا درباره علم حق‌تعالی به اشیاء قبل از ایجاد		
	اقتراح‌ی درباب علم پیشین الهی با تکیه بر آموزه‌هایی از فلسفه ملاصدرا		
	بررسی استنادات قرآنی ملاصدرا در مراتب علم خداوند		
	علم خدا به مادیات در فلسفه ابن‌سینا ملاصدرا		
	ارزیابی نقد ملاصدرا بر تقریر ابن‌سینا از علم تفصیلی خداوند به موجودات		
	بررسی صفت علم به ذات حق‌تعالی از دیدگاه فلوطین و ملاصدرا		
	تأملی در رابطه علم تفصیلی خداوند به ماسوی الله در مرتبه ذات و قاعده بسیط الحقیقه در کلمات ملاصدرا		
	بررسی روش فلسفی ملاصدرا در مسئله علم الهی به ماسوا قبل از ایجاد		
	تبیین مرتبه علم الهی در مرتبه قضاء از دیدگاه ملاصدرا و علامه طباطبایی		

موضوع	عنوان مقاله	فراوانی	درصد
	نحوه علم الهی به وجود منبسط و سایر موجودات از نظر ملاصدرا و علامه طباطبایی		
	تأملی بر نظریه علم حصولی پروردگار به آفریدگان پیش از آفرینش		
	علم پیشین الهی از دیدگاه حکمت صدرایی و سینوی و تطبیق آن با آیات و روایات		
هستی‌شناسی علم	تأثیر نگاه وجودشناسانه ملاصدرا به علم در برخی مباحث هستی‌شناسی	۲	۳/۸۵٪
	تفاوت علم با وجود ذهنی از دیدگاه ملاصدرا		
علم حضوری	تجربه زیسته و علم حضوری، دو رویکرد در نظام معرفتی دینتای و ملاصدرا	۶	۱۳/۳۳٪
	علم حضوری از دیدگاه سهروردی و ملاصدرا		
	مراتب علم حضوری انسان از دیدگاه ملاصدرا		
	بازخوانی مسئله وحی با تأکید بر ره‌یافت هستی‌شناسانه ملاصدرا به علم حضوری		
	بررسی نظریه اتکای اولیات بر علم حضوری، بر مبنای دیدگاه‌های ملاصدرا		
	تعریف علم حضوری و اقسام آن		
علم در فلسفه	وجود ذهنی و حقیقت علم؛ تفسیری تجزیه‌گرا از دیدگاه ملاصدرا	۸	۱۷/۷۷٪
	نقش بدن در پیدایش علم حسی از نظر ابن‌سینا و ملاصدرا		
	مسئله علم به معدوم و حل آن در فلسفه ملاصدرا		
	تفاوت علم و وجود ذهنی در معرفت‌شناسی ملاصدرا و بررسی نتایج آن		
	ارزش‌یابی وجودی علم حصولی در پرتو نظریه ادراک از دور ملاصدرا		
	مقایسه انتقادی آرای ولفگنگ اسمیت و ملاصدرا درباره علم به خارج (با تأکید بر ابصار)		
	مطابقت ذهن و عین در اندیشه ملاصدرا		
	پیش‌فرض‌های علم از دیدگاه پوزیتیویسم و ملاصدرا: بررسی مقایسه‌ای		
علم در کمال	نقش علم و عمل در تکامل آدمی از نظر ملاصدرا	۹	
	حقیقت علم و اتحاد عاقل به معقول از دیدگاه ملاصدرا و دیگر متفکران اسلامی		
	علم ارجمند از دیدگاه ملاصدرا		
	سریان علم در موجودات از منظر قرآن مجید و تجلی آن در اندیشه ملاصدرا		
	علم و نقش آن در کمال آدمی از دیدگاه ابن‌عربی و ملاصدرا		
	علم انسان کامل از دیدگاه ملاصدرا		

مروری بر پژوهش‌های انجام شده در موضوع علم و عقل ... ۷۱

موضوع	عنوان مقاله	فراوانی	درصد
	نقد و بررسی استدلال‌های حکیم سبزواری در اثبات مسئله اتحاد عاقل و معقول		
	روابط مفهومی علم و ایمان در آثار ملاصدرا		
	نقش علم و عمل در تکامل آدمی از نظر ملاصدرا		
سایر حوزه‌ها	بدن و رابطه آن با علم و ادراک از منظر ملاصدرا	۱۱	۲۴/۴۴٪
	علم موجودات مادی و علم به موجودات مادی از نظر ملاصدرا		
	عقیده به وحدت فلسفه و علم مبنای متافیزیکی مطالعات تطبیقی درباره وایتهد و ملاصدرا		
	مراتب علم از دیدگاه ملاصدرا و اسپینوزا		
	هم‌آوایی ملاصدرا و خواجه نصیر در باب علم و عقل		
	گزینش نظریه ارجح در میان نظریات ملاصدرا پیرامون علم به مادیات و در مادیات		
	گذر یا عدم گذر حکمت متعالیه از رئالیسم خام به رئالیسم انتقادی		
	نظریه شیخ به خوانش ملاصدرا		
	امکان معرفت و چیستی آن در معرفت‌شناسی فیلسوفان صدرایی و کارترین‌ها		
	موضوع علم و معیار تمایز علوم		
معرفت‌شناسی از دیدگاه حکمت متعالیه			

جدول ۳.۲ توزیع فراوانی پایان‌نامه‌ها/ رساله‌های حوزه عقل^۱ بر حسب موضوعات اصلی

موضوع	عنوان پایان‌نامه	فراوانی	درصد
فلسفی (کلامی، فقهی)	ماهیت عقل از دیدگاه ملاصدرا و علامه مجلسی (با تأکید بر شروع آن‌ها بر اصول کافی)	۲	۴/۸۸٪
	عقل از دیدگاه ملاصدرا و کانت		
عقل از دیدگاه وجودشناختی	نقش عقل فعال در مراحل مختلف حیات انسان از منظر ابن‌سینا و ملاصدرا	۸	۱۹/۵۱٪
	معرفت‌شناسی ملاصدرا با توجه به دیدگاه وی در باب عقل فعال و عقول عرضی		
	مراتب عقل انسان و ارتباط آن با عقل فعال از دیدگاه ابن‌سینا و ملاصدرا		
	نقش وجودشناختی عقل در تدبیر عالم طبیعت از نگاه ابن‌سینا و ملاصدرا		
	حقیقت عقل و نفس از دیدگاه ملاصدرا و کانت		

موضوع	عنوان پایان نامه	فراوانی	درصد
	ارتباط عقل و نفس از منظر ملاصدرا با محوریت آرای حسن زاده آملی		
	بررسی مقایسه‌ای هستی‌شناختی عقل بشری از دیدگاه ابن‌سینا و ملاصدرا*		
	جایگاه عقل و عشق در آرای ابن‌عربی، سیدحیدر آملی، و ملاصدرا		
عقل و ایمان از دیدگاه ملاصدرا	عقل عملی نزد کانت و ملاصدرا و بررسی نتایج فلسفی آن	۳۱	۷۵.۶۱٪
	عقل عملی از دیدگاه فارابی، ملاصدرا، و نراقی		
	بررسی تطبیقی سعادت در حوزه عقل نظری از دیدگاه افلاطون و ملاصدرا		
	پژوهشی تطبیقی در معرفت‌شناسی ملاصدرا و ابن‌عربی با تأکید بر جایگاه عقل		
	بررسی تطبیقی حدود و اعتبار عقل نزد ملاصدرا و کانت		
	گستره توانایی‌های عقل از دیدگاه ملاصدرا		
	محدودیت عقل نظری در نظر ملاصدرا		
	کاربرد عقل در اخلاق از منظر ملاصدرا و قاضی عبدالجبار معتزلی		
	توصیف و تحلیل چگونگی کاربست عقل، نقل، و شهود در فلسفه ملاصدرا با تطبیق بر اصالت وجود، تشکیک در وجود، حرکت جوهری، و حدوث نفس		
	قلمرو عقل و قلب در شناخت حق تعالی از دیدگاه ملاصدرا		
	عقل و ایمان از دیدگاه ملاصدرا و میرزا مهدی اصفهانی		
	عقل و دین از دیدگاه غزالی و ملاصدرا		
	رابطه عقل و دین از دیدگاه ملاصدرا و ملا رجبعلی تبریزی		
	رابطه عقل و ایمان در شرح اصول کافی ملاصدرا		
	رابطه عقل و دین از دیدگاه ملاصدرا و ابن تیمیه		
	عقل و ایمان از دیدگاه ملاصدرا و پاپ ژان پل دوم		
	بررسی هماهنگی عقل و نقل در مسئله توحید از دیدگاه ملاصدرا		
	تحلیل نسبت میان عقل و ایمان از دیدگاه آگوستین و ملاصدرا		
	بررسی تطبیقی نسبت عقل و ایمان از دیدگاه ملاصدرا و توماس آکوئیناس		
	رابطه عقل و ایمان از دیدگاه ملاصدرا و آکوئیناس		
تبیین فلسفی رابطه عقل و دین از دیدگاه ابن‌رشد و ملاصدرا با تأکید بر تأویل			

موضوع	عنوان پایان‌نامه	فراوانی	درصد
	رابطه عقل و دین از دیدگاه فخر رازی و ملاصدرا		
	بررسی تطبیقی عقل و وحی از نظر ملاصدرا و آگوستین		
	بررسی تطبیقی رابطه میان عقل و وحی از دیدگاه ملاصدرا و مکتب تفکیک		
	عقل در فلسفه ملاصدرا و تطبیق آن با قرآن		
	عقل و کارکردهای آن در دین‌شناسی از منظر ملاصدرا و امام خمینی (قدس سرهما)		
	تأثیر آموزه‌های قرآنی بر ملاصدرا در تبیین نقش عقل در هدایت انسان		
	توانایی عقل در فرایند شناخت از دیدگاه قرآن و حدیث با طرح و نقد نظر ابن‌سینا، ملاصدرا، و کانت		
	بررسی کارکرد عقل و دین در زندگی بشر و نسبت میان آن دو از دیدگاه ملاصدرا		
	اتحاد عقل، عاقل، و معقول از دیدگاه فلوطین و ملاصدرا		
	بررسی تطبیقی عقل و شهود از دیدگاه ملاصدرا و خردگرایان قرن ۱۷ (دکارت، لایب‌نیتس، و اسپینوزا)		

جدول شماره ۴.۲ توزیع وضعیت فراوانی مقالات در حوزه عقل برحسب موضوعات اصلی

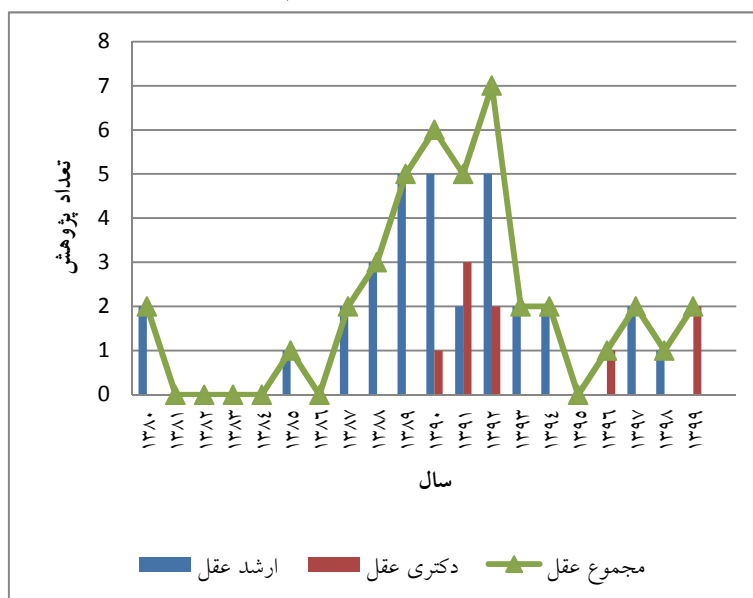
موضوع	عنوان مقاله	فراوانی	درصد
تبيين رابطه مزاج و اخلاق، کارکرد اخلاقی عقل در فلسفه ملاصدرا	تبيين رابطه مزاج و اخلاق، کارکرد اخلاقی عقل در فلسفه ملاصدرا	۹	۱۱.۳۹٪
	ملاصدرا و عبدالجبار معتزلی در کاربرد اخلاقی عقل		
	نقش عقل در فهم آیات قرآن (مقایسه دو دیدگاه ملاصدرا و احسایی)		
	نقش عقل در فهم آیات قرآن از منظر ملاصدرا		
	بررسی دیدگاه ابن‌میمون درباره نقش عقل و شرع در استكمال انسان، برمبنای رویکرد صدرایی		
	کاربرد عقل در اخلاق؛ بررسی دیدگاه صدرالمتألهین		
	کاربست قرآن و عقل در باب هدف نهایی زندگی از دیدگاه حکمت متعالیه		
	مقایسه کارکردهای عقل از نگاه ملاصدرا با کارکردهای عقل در قرآن		
	چگونگی کاربرت عقل و شهود و بررسی هماهنگی آن‌ها در باب مسئله هدف نهایی زندگی		
سازگاری عقل و دین در مسئله صادر اول	سازگاری عقل و دین در مسئله صادر اول	۱۶	۲۰.۲۵٪
	انسان‌شناسی شناخت عقل در پرتو عقل و نقل		
	تجرد نفس از نگاه عقل و دین در حکمت صدرایی		

موضوع	عنوان مقاله	فراوانی	درصد
	بررسی ادله عقلی و نقلی اندیشه تقارن حدوث نفس و بدن از دیدگاه ملاصدرا و اندیشمندان نخستین امامیه		
	هدف خدا از خلقت در ساحت عقل و نقل		
	هماهنگی میان عقل و دین در اثبات معاد جسمانی از نظر صدرالمتألهین		
	بررسی مسئله تعارض عقل و دین از نگاه ابن رشد و ملاصدرا		
	روایت مؤلف عقل و دین از دیدگاه ملاصدرا و برخی از فیلسوفان صدرایی معاصر		
	هماهنگی عقل و نقل در مسئله توحید صفاتی از دیدگاه ملاصدرا		
	مقایسه تطبیقی عقلانیت باورهای دینی از دیدگاه غزالی و ملاصدرا		
	سازگاری عقل و وحی در حکمت متعالیه	۱۶	
	جایگاه عقل در فلسفه سیاسی تشیع و نقش آن در نظام سیاسی		
	تبیین فلسفی دیدگاه آرمان‌گرایانه و واقع‌گرایانه قرآن نسبت به انسان براساس مبانی ملاصدرا		
	تحلیل عقلی جاودانگی در دوزخ (خلود) از منظر ملاصدرا و علامه طباطبایی		
	تفسیر مفسران: تفسیر ملاصدرا و مقایسه ابعاد نقلی و عقلی و کشفی آن		
	بازتاب تمایزات رویکرد عقل‌گرا و نقل‌گرا در تحلیل انگاره بداء: بازخوانی دو شرح کافی کلینی در عصر صفوی		
عقل و ایمان	عقل و ایمان از دیدگاه ملاصدرا و پاپ ژان پل دوم	۴	۵۰.۰۶٪
	ترابط عقل و ایمان از دیدگاه غزالی و ملاصدرا		
	رابطه عقل و ایمان از دیدگاه ملاصدرا با تأکید بر شرح اصول کافی و مفاتیح‌الغیب		
	رابطه عقل و ایمان از منظر ملاصدرا و کیرکگور (تبیین مفاهیم ایمان و عقل از دیدگاه ملاصدرا و کیرکگور)		
عقل نظری	جایگاه عقل نظری و عملی در سعادت؛ از دیدگاه ملاصدرا و ارزیابی قرآنی آن	۱۰	۱۲.۶۵٪
	قلمرو شناخت عقل نظری و محدودیت‌های آن از نظر دکارت و ملاصدرا		
	واکاوی معناشناختی عقل نظری و عقل عملی از نظرگاه ملاصدرا		
	بایسته‌ها و پی‌آمدهای تربیتی عقل نظری و مراتب آن در فلسفه ملاصدرا		
	پژوهشی درباره عقل نظری از دیدگاه ابن‌سینا و ملاصدرا		
	نظریه ملاصدرا درباره عقل عملی		
	نگرش معرفت‌شناختی ملاصدرا و قاضی عبدالجبار به عقل در اخلاق		
جایگاه عقل نظری و عملی در سعادت؛ از دیدگاه ملاصدرا و ارزیابی قرآنی آن			

موضوع	عنوان مقاله	فراوانی	درصد
	دیدگاه ملاصدرا درباره عقل عملی و داوری آن براساس آموزه‌های قرآن و حدیث		
	تأثیر عقل نظری بر عقل عملی در صدور رفتارهای اخلاقی از منظر ملاصدرا		
تبیین و روش‌های تبیین ادراک عقلی	تبیین رویکرد شهودی ملاصدرا در در ادراک عقلی	۲۳	۲۹.۱۱٪
	تبیین ادراک عقلی از دیدگاه حکمت متعالیه		
	ملاصدرا و رویکردهای سه‌گانه در تعقل		
	ادراکات عقلی از دیدگاه سه حکیم (ارسطو، ابن‌سینا، و ملاصدرا)		
	بررسی تطبیقی دیدگاه ابن‌سینا و ملاصدرا درباره فرایند ادراک عقلی		
	عقل بسیط انسانی در نگاه ملاصدرا		
	روح نظریه تذکر در نگاه ملاصدرا به تعقل		
	معرفت‌شناسی ادراک عقلی از نظر ملاصدرا		
	مشاهده عقلی در معرفت‌شناسی ملاصدرا		
	اندیشه؛ عقل عاشق، سربان عشق در جهان هستی از دیدگاه ملاصدرا		
	بررسی تفسیر ملاصدرا از عقل در اصول کافی		
	بررسی تطبیقی نظریه ملاصدرا در باب فضائل معرفتی عقلی با نظریه زکریسی و پلانتینگا (با تأکید بر کارکرد قوه معرفتی کسب باورهای دینی)		
	بررسی ارتباط طور و رای عقل ملاصدرا و سپهر دین کبیرکگور		
	عقل به‌مثابه یکی از مهم‌ترین منابع شناخت از نگاه ملاصدرا و اصفهانی		
	عقل فلسفی از دیدگاه ملاصدرا و اسپینوزا		
	عقل و محدودیت قلمرو آن در آثار ملاصدرا		
	عقل و قلمرو آن در شناخت حقایق از دیدگاه ملاصدرا و تطبیق آن با قرآن کریم		
	بررسی عقل از دیدگاه ملاصدرا و میرزا مهدی اصفهانی		
	جایگاه عقل در شرح اصول کافی صدرالمتألهین		
	قلمرو معرفتی عقل از دیدگاه صدرا و ابن‌عربی		
دیدگاه ملاصدرا و ابن‌عربی در مسئله حدود و قلمرو عقل در شناخت حقایق			
مقایسه دیدگاه ابن‌عربی و ملاصدرا در مسئله حدود و قلمرو عقل در شناخت حق تعالی			
کیفیت تعامل معرفت عقلی و عرفانی در معرفت‌شناسی صدرا			
هستی‌شناسی عقل	منازل وجودی انسان در حرکت استکمالی عقل از منظر ملاصدرا	۱۳	۱۶.۴۶٪
	معنا، چیستی، و هستی‌شناسی عقل از نظر ملاصدرا و دکارت		
	نظریه نهایی ملاصدرا در باب ادراک کلیات. عقل فعال، عقول عرضیه، یا خدا؟		

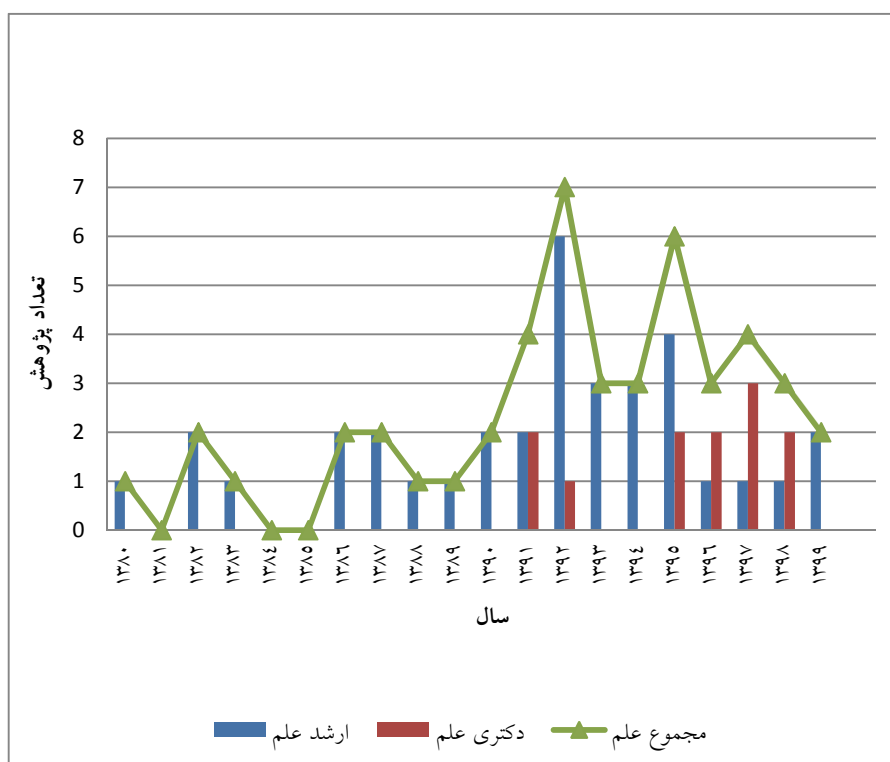
موضوع	عنوان مقاله	فراوانی	درصد
	نسبت کمال عقلانی (اتحاد با عقل فعال) با کمالات اخلاقی از نظر ملاصدرا		
	تأثیرپذیری ملاصدرا از اتولوجیا و حکمت عتیقیه در اثبات مراتب عقل		
	نقش عقل فعال در مسئله نبوت از منظر ابن سینا و ملاصدرا		
	رابطه عقل با ایده‌ها نزد فلوطین و مقایسه آن با نظر ملاصدرا در خصوص وحدت و کثرت عقل		
	نسبت عقل فعال و مثل در فلسفه ملاصدرا		
	تأملی معناشناختی در توصیف خداوند به عقل بسیط در حکمت سینوی (با نگاهی به سه تفسیر متفاوت از فخر رازی، میرداماد، و ملاصدرا)		
	مقایسه دیدگاه ابن سینا و ملاصدرا پیرامون ارتباط عقل فعال با نفوس بعد از مرگ بدن		
	ادله و براهین اثبات عالم عقل در نظام صدرایی		
	تبیین فاعلیت نفس در سلسله مراتب عقل براساس نظریه ملاصدرا و امام خمینی		
سایر	از عقل به شهود: درباره ملاصدرا و شیخ اشراق	۴	۰.۰۶٪
	هم‌آوایی ملاصدرا و خواجه نصیر در باب علم و عقل		
	چیستی وهم، نسبت آن با عقل، و نقش آن در اخلاق و عرفان نزد ملاصدرا		

– نمودار تفصیلی پایان‌نامه‌ها/ رساله‌های عقل و علم

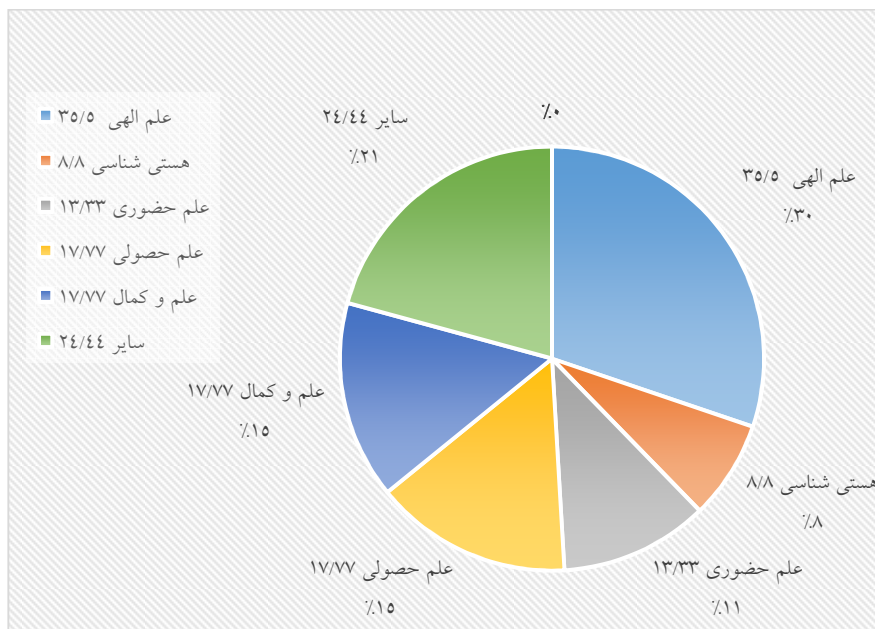
نمودار تفصیلی عقل

چنان‌که در بالا می‌بینیم، در فاصله سال‌های ۸۰ تا ۸۷ خورشیدی تعداد پژوهش‌های انجام‌شده از حداکثر ۲ مورد فراتر نمی‌رود، به گونه‌ای که از سال ۸۱ تا ۸۶ به جز ۱ مورد پژوهش دیگری در این زمینه صورت نگرفته است. اما در فاصله سال‌های ۸۸ تا ۹۳ از حداقل ۳ مورد فروتر نمی‌رود، به حدی که در سال ۹۲ به نقطه اوج خود می‌رسد و سپس در سال ۹۳ با شیب تندی نزول می‌کند. در بین سال‌های ۹۴ تا ۹۹ آمار پژوهش‌ها از صفر تا ۲ مورد در نوسان است.

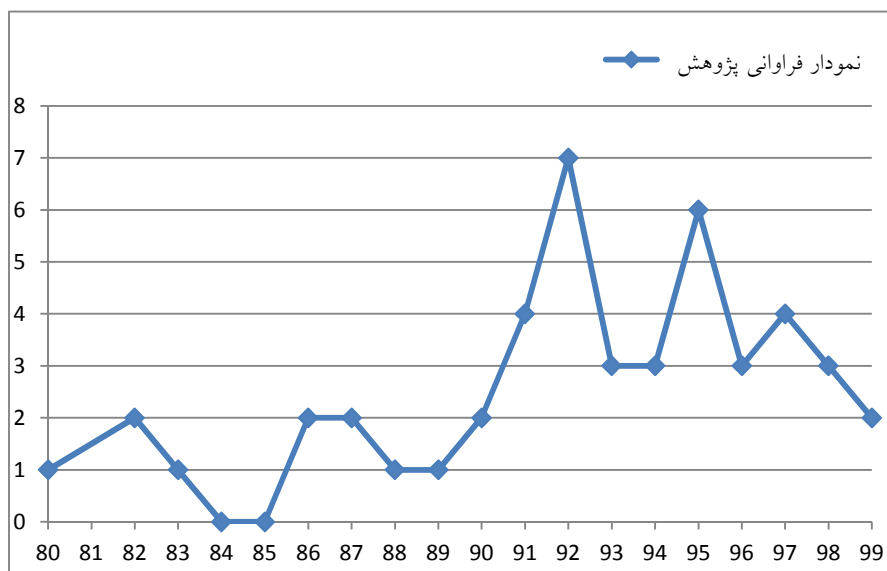
نمودار تفصیلی علم

چنان‌که در بالا می‌بینیم، در فاصله سال‌های ۸۰ تا ۸۷ خورشیدی تعداد پژوهش‌های انجام‌شده از حداکثر ۲ مورد فراتر نمی‌رود، به گونه‌ای که در سال‌های ۸۱، ۸۴ و ۸۵ هیچ پژوهشی در این زمینه صورت نگرفته است. اما در سال ۹۲ به نقطه اوج خود می‌رسد و سپس در سال ۹۳ با شیب تندی نزول می‌کند. در بین سال‌های ۹۴ تا ۹۹ در آمار پژوهش‌ها دو قله دیده می‌شود.

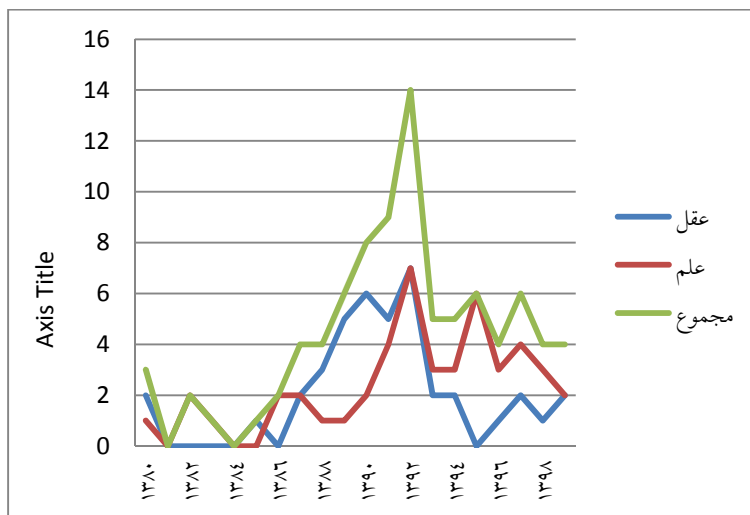
نمودار مقالات علم

- نمودار پایان نامه های علم:

فراوانی پژوهش

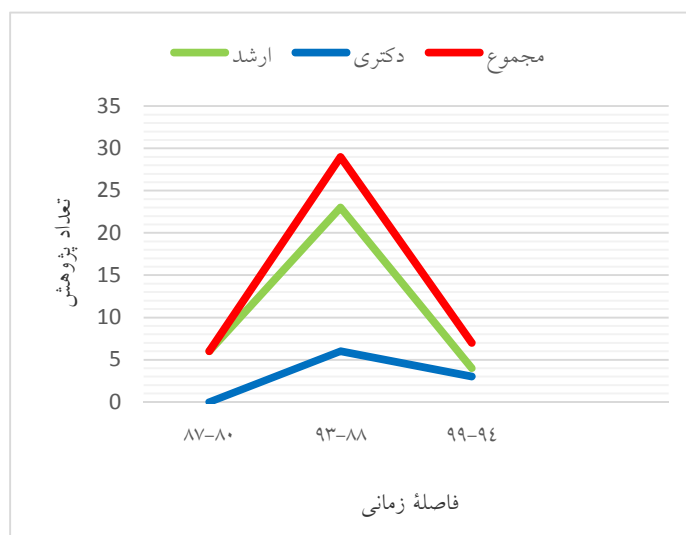
مروری بر پژوهش‌های انجام شده در موضوع علم و عقل ... ۷۹

مجموع پایان‌نامه‌های علم و عقل

فاصله زمانی پایان‌نامه‌ها / رساله‌های عقل

مجموع	رساله دکتری	پایان‌نامه ارشد	فاصله زمانی
۵	۰	۵	۸۷-۸۰
۲۹	۶	۲۳	۹۳-۸۸
۷	۳	۴	۹۹-۹۴

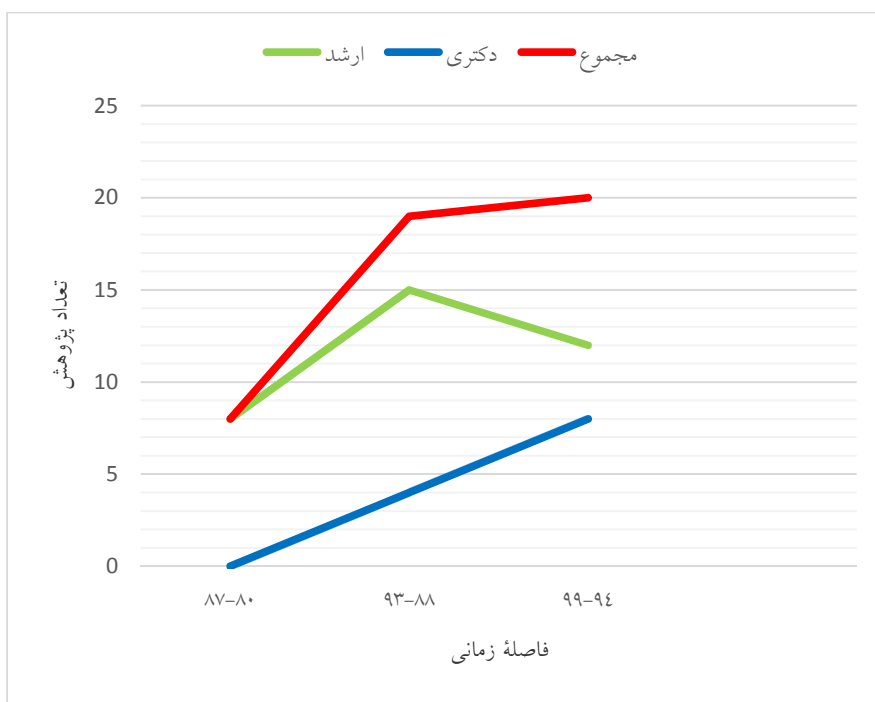

نمودار اجمالی

دوره اوج پژوهش‌های انجام گرفته در دانشگاه‌ها (پایان‌نامه و رساله) در موضوع عقل از دیدگاه ملاصدرا سال ۸۸ تا ۹۳ است. علت افزایش قابل توجه تعداد پژوهش‌های انجام شده در این دوره را احتمالاً باید در افزایش ظرفیت دانشگاه‌ها در پذیرش دانشجویان مقطع تحصیلات تکمیلی جست‌وجو کرد.

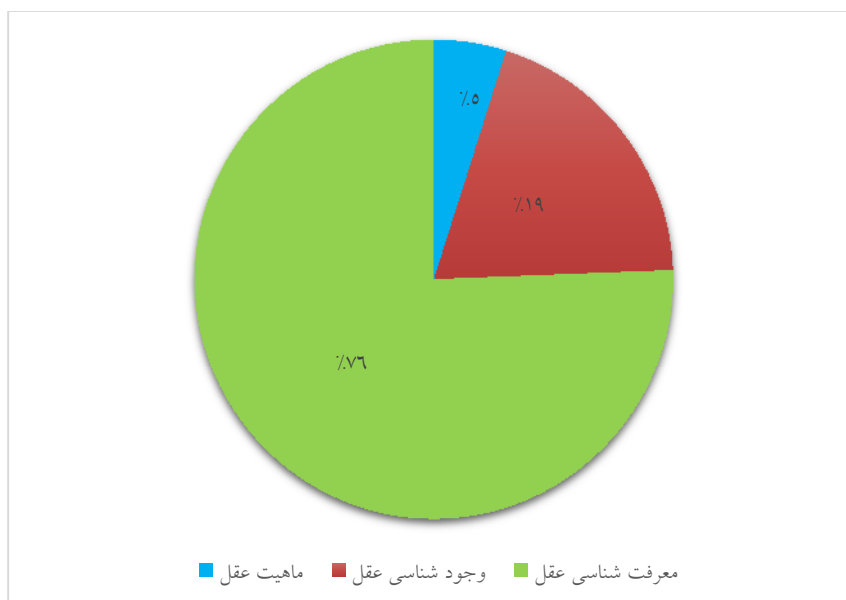
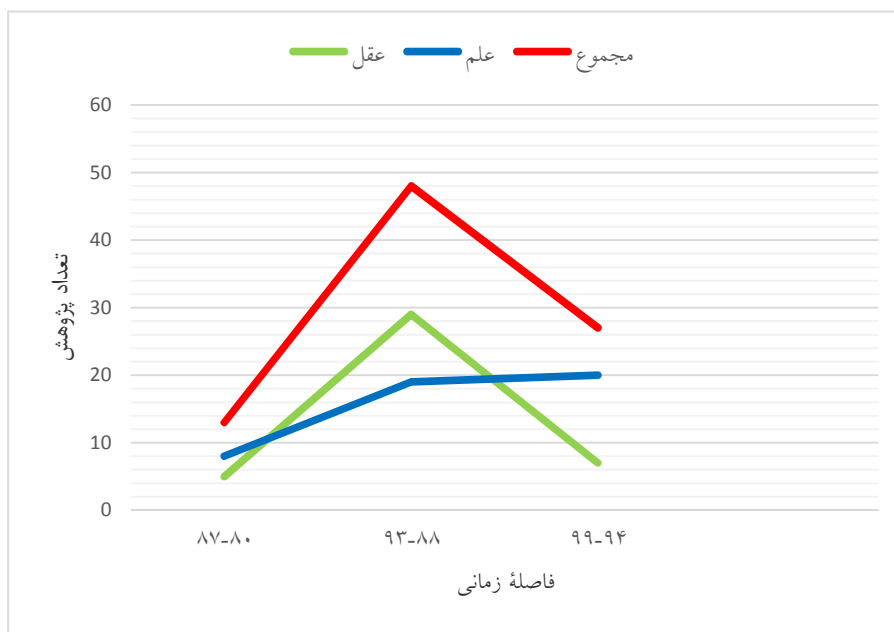
فاصله زمانی پایان‌نامه‌ها/ رساله‌های علم

فاصله زمانی	پایان‌نامه ارشد	رساله دکتری	مجموع
۸۷-۸۰	۸	۰	۸
۹۳-۸۸	۱۵	۴	۱۹
۹۹-۹۴	۱۲	۸	۲۰

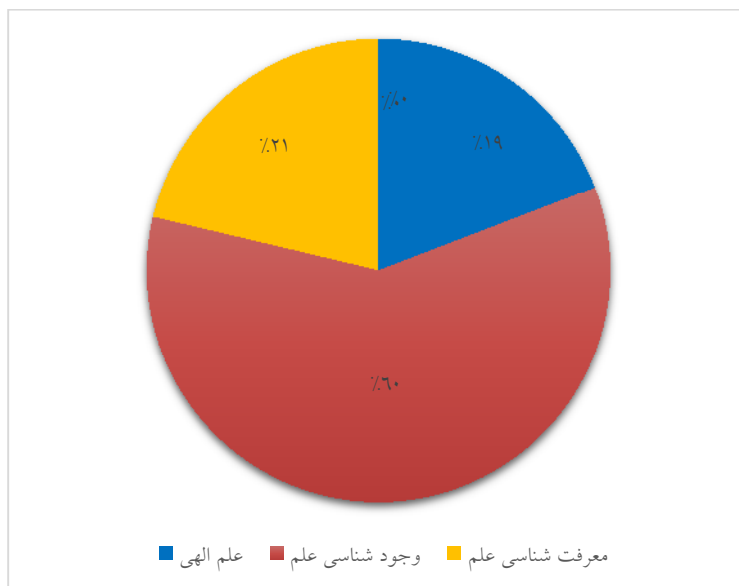

نمودار اجمالی

- مجموع نمودار اجمالی پایان‌نامه‌ها:

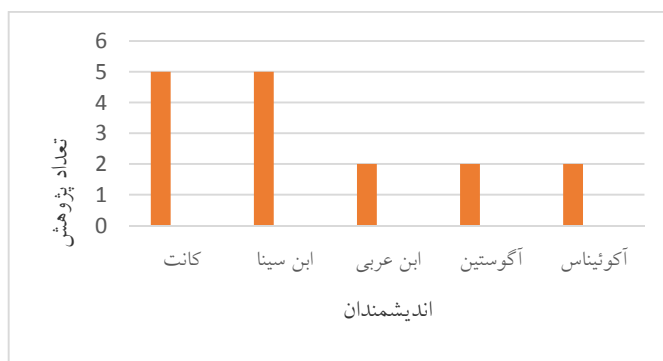

نمودار موضوعی پایان‌نامه‌ها / رساله‌های عقل

نمودار موضوعی پایان‌نامه‌ها/ رساله‌های علم

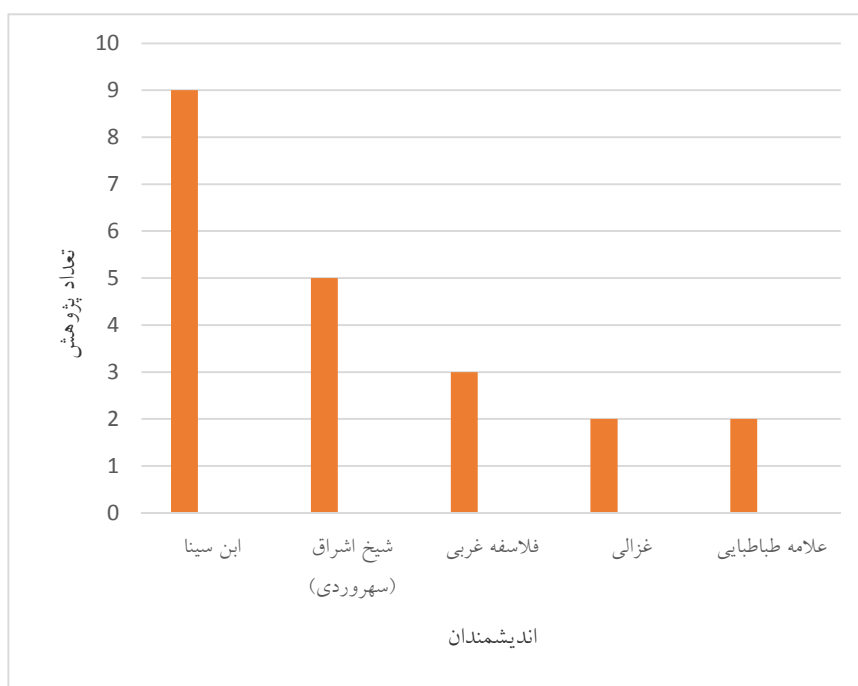
عقل از دیدگاه ملاصدرا و ...	تعداد پژوهش
فلاسفه و حکمای اسلامی	۸
متکلمان و مکاتب کلامی	۸
معاصران	۲
عرفا	۳
فلاسفه و متکلمان غربی	۱۱
فلاسفه باستان	۲

مقایسه عقل از دیدگاه ملاصدرا و اندیشمندان

جدول و نمودار بالا مربوط به پایان‌نامه‌ها و رساله‌های حوزه عقل‌اند، چنان‌که مشاهده می‌شود، پژوهش‌گران در مقایسه آرای ملاصدرا با اندیشمندان دیگر بیش‌ترین مقایسه را به‌صورت برابر با ابن‌سینا و کانت داشته‌اند و در درجه بعد، او را با ابن‌عربی، آگوستین، و آکوئیناس سنجیده‌اند.

تعداد پژوهش	علم از دیدگاه ملاصدرا و ...
۱۳	متکلمان و فلاسفه اسلامی و یونان
۳	معاصران (علامه طباطبایی و روشن‌فکران)
۳	فلاسفه غربی

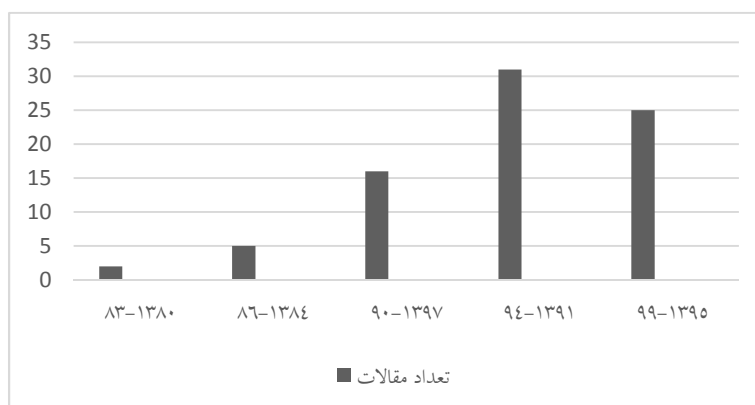
مقایسه علم از دیدگاه ملاصدرا و اندیشمندان

جدول و نمودار بالا مربوط به پایان‌نامه‌ها و رساله‌های حوزه علم‌اند، چنان‌که مشاهده می‌شود، پژوهش‌گران در مقایسه آرای ملاصدرا با اندیشمندان دیگر بیش‌ترین مقایسه را با ابن‌سینا و سپس شیخ اشراق (سهروردی) داشته‌اند و در درجه بعد، او را با فلاسفه غربی، غزالی، و علامه طباطبایی سنجیده‌اند.

- تحلیل زمانی مقالات عقل:

بازه زمانی انتشار مقاله	تعداد مقالات	درصد مقالات نسبت به کل
۱۳۸۰-۱۳۸۳	۲	۲/۵۳ %
۱۳۸۴-۱۳۸۶	۵	۶/۳۲ %
۱۳۸۷-۱۳۹۰	۱۶	۲۰/۲۵ %
۱۳۹۱-۱۳۹۴	۳۱	۲۴/۳۹ %
۱۳۹۵-۱۳۹۹	۲۵	۳۱/۶۴ %
بازه کل: ۱۳۸۰-۱۳۹۹	تعداد کل: ۷۹	درصد کل: ۱۰۰ %

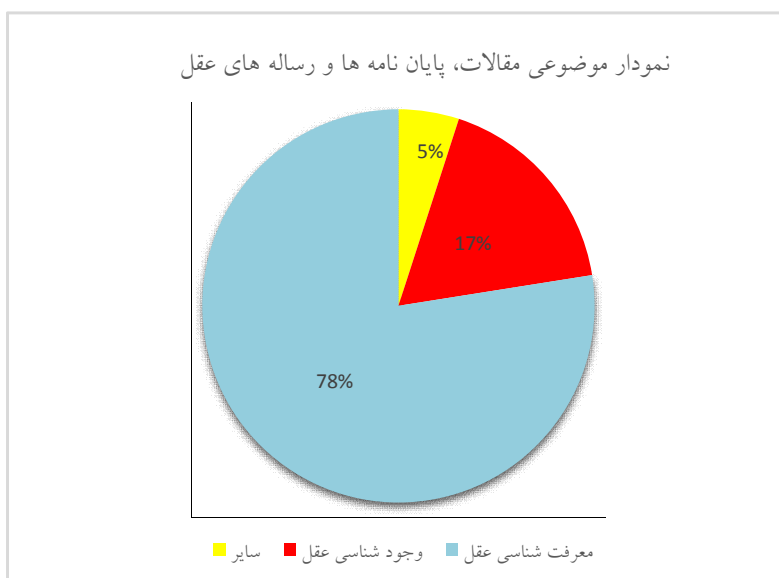
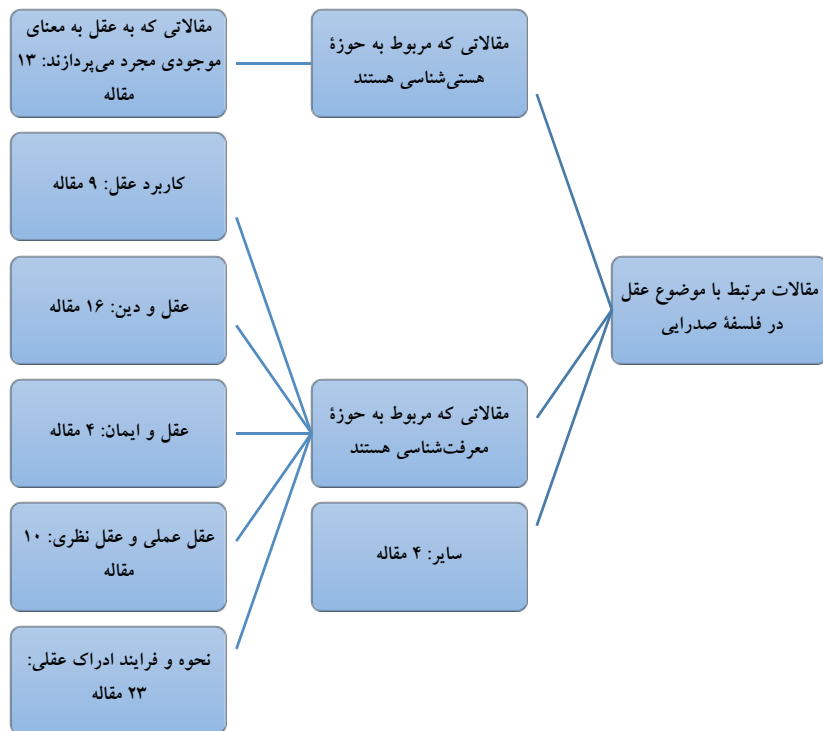
تعداد مقالات مذکور حاکی از این حقیقت است که سیر توجه پژوهش‌گران در طول بیست سال اخیر به‌طور کلی صعودی بوده است، با وجود این، در چهار سال اخیر شاهد افولیم:

سیر رشد مقالات

۶. محورهای موضوعی مقالات عقل

به‌طور کلی، بحث از عقل را می‌توان در دو حوزه معرفت‌شناسی و هستی‌شناسی بررسی کرد. در حوزه معرفت‌شناسی عقل به‌مثابه ابزاری شناختی در انسان است، در حالی که رویکرد هستی‌شناسانه نحوه تکوین و ارتباط عقل را به‌عنوان یکی از موجودات عالم هستی با سایر موجودات بررسی می‌کند. هریک از حوزه‌های معرفت‌شناسی و هستی‌شناسی به زیرگروه‌های دیگری تقسیم می‌شوند. شمایی کلی از تقسیم‌بندی پیش‌رو را می‌توانید در نمودار زیر مشاهده کنید.

۷. بحث و بررسی

براساس جست‌وجو در مقالات، پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد، و رساله‌های دکتری در رشته فلسفه و کلام (حکمت) اسلامی و در حوزه مطالعاتی حکمت متعالیه ملاصدرا، موضوع علم به‌عنوان یکی از مسائل صعب و دشوار در فلسفه اسلامی و از دغدغه‌های فکری حکمای مسلمان در دو دهه ۸۰ و ۹۰ در مجموع ۲۱۸ پژوهش را به خود اختصاص داده است. بیش‌ترین میزان فراوانی به‌ترتیب به مقالات و پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد اختصاص یافته است و رساله‌های دکتری کم‌ترین میزان را واجدند.

موضوع علم فراوانی بیش‌تری از موضوع عقل دارد. فاصله میزان فراوانی در موضوع علم و عقل در پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها کم‌تر و در مقالات پژوهشی بیش‌تر است. در بحث علم در مقالات، بیش‌ترین فراوانی به بحث علم الهی اختصاص یافته است که از گردنه‌های صعب مسائل فلسفه اسلامی محسوب می‌شود؛ و در رساله‌های دکتری و پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد معرفت‌شناسی علم بیش‌ترین میزان فراوانی را به خود اختصاص داده است.

اما در موضوع عقل بیش‌ترین میزان فراوانی به معرفت‌شناسی اختصاص یافته و در رساله‌های دکتری و پایان‌نامه‌های ارشد موضوع معرفت‌شناسی بیش‌ترین میزان فراوانی را دارد.

۸. نتیجه‌گیری

نتیجه بررسی‌های این پژوهش در دو دسته کلی نتایج اولیه و ثانویه قابل‌بررسی است:
الف) نتایج اولیه:

میزان توجه به مسئله علم بیش از مسئله عقل است. در بحث علم نیز مسئله علم الهی بیش‌ترین میزان فراوانی را دارد، اما توجه به مراتب علم باری و جایگاه علم باری در آفرینش یا به‌عبارتی مراتب علم به‌موازات مراتب خلق کم‌تر موردتوجه قرار گرفته است. توجه به الهیات علم‌محور شیعی درمقابل محوریت قدرت در الهیات عامه (اهل سنت) در مباحث الهیات اخص کم‌تر موردتوجه قرار گرفته و مبانی و لوازم آن بررسی نشده است.

در مسئله عقل نیز، که کم‌تر از مسئله علم مورد توجه قرار گرفته است، مسئله معرفت‌شناسی عقل بیش‌ترین میزان فراوانی را به خود اختصاص داده است و معانی و

کاربردهای مختلف عقل در علوم اسلامی اعم از کلام، فلسفه، اخلاق، و تفاوت آن با عقل در کاربرد عمومی کم‌تر مورد توجه قرار گرفته است. نظریه عقل از آغاز فلسفه اسلامی به دلیل جایگاه ویژه عقل در علوم اسلامی و معانی و کارکرد متفاوت آن از حوزه عمومی تا حوزه‌های متفاوت علوم به نحو جدی مورد توجه حکمای اسلامی بوده است، چنان‌که کنده رساله‌ای مختصر و فارابی رساله‌ای مفصل‌تر را به نحو مستقل در معانی و کاربردهای عقل تألیف کرده است. ملاصدرا نیز در مجموعه *اسفار اربعه عقلی* به عینه بخش‌های مفصلی از *رساله عقل* فارابی را نقل کرده و به نحو مستقل نیز مباحثی را به معانی و کارکردهای متفاوت عقل اختصاص داده است. عقل از الفاظی است که در حوزه علوم انسانی و اسلامی بیش‌ترین کاربرد را داشته و به همان میزان معانی و کاربردهای مختلفی داشته است که اطلاق در معنای واحد منجر به مغالطه خواهد شد. به عبارت دیگر، عقل در کاربردهای مختلف و متعدد مشترک لفظی است که مشترک معنوی انگاشتن آن منجر به خطاهای مختلف در حوزه علوم عقلی می‌شود.

توجه به این مطلب و بررسی معانی و کاربردهای مختلف عقل در علوم هم‌چون کلام، فلسفه، اخلاق، و مباحثی از این دست مسئله و موضوع پژوهش‌های حوزه عقل نبوده است؛ در حالی که امروزه عقلانیت در علم کلام، اخلاق، سیاست، و غیره به‌کرآت به‌کار می‌رود، بدون آن‌که منظور از معنا و اطلاق عقل در این علوم مشخص باشد. آیا عقل در علم کلام عقل برهانی است یا عقل جدلی؟ عقل در علم اخلاق و یا سیاست کدام معنا و کارکرد عقل است؟ عقل نظری و یا عقل عملی؟ علاوه بر این، ملاصدرا به این مسئله عقل چه قدر اهتمام داشته است؟

در هر دو حوزه به پژوهش‌های انجام شده در سایر کشورهای اسلامی و غیر آن اصلاً توجه نشده است و رویکرد پژوهش‌گران سایر کشورها به حوزه مسائل فلسفه اسلامی مورد بی‌توجهی قرار گرفته است.

ب) نتایج ثانویه:

از جمله نتایج این بررسی مروری محدودیت‌های روش‌شناختی است؛ به دلیل بی‌توجهی به نیازسنجی در فرایند انتخاب موضوعات پژوهشی، توجه غیرکافی به دست‌آورد پژوهشی سایر پژوهش‌گران، و در نهایت متنوع نبودن نوع مقالات عمدتاً به مقالات علمی - پژوهشی پرداخته شده است، در حالی که فعالیت‌های پژوهشی مفید با کارآیی و تأثیر بالا منوط به انجام انواع پژوهش‌های مقدماتی و و متوقف بر آن است، از جمله پژوهش‌های مروری که

خلاً آن‌ها در عرصه پژوهش‌های فلسفی (فلسفه اسلامی) مشهود است. مطالعات مروری علاوه بر آن که اطلاعات دقیق و مفیدی از پیشینه پژوهش‌ها و دستاورد پژوهشی موجود به دست می‌دهد، وضعیت موجود پژوهش‌های حوزه مورد نظر را نشان می‌دهد و خلأهای پژوهشی موضوعات مغفول و نقاط کور را روشن می‌سازد. در هر حال، مطالعه‌های مروری می‌توانند مقدمه مفیدی برای تحلیل محتوای کمی و کیفی، آسیب‌شناسی، و نیازسنجی پژوهش‌های آتی باشند و در واقع نقشه راه مطالعات و پژوهش‌های آتی را تعیین کنند. یکی از خلأهای حوزه پژوهش در حوزه فلسفه اسلامی کم‌توجهی به نیازسنجی و هم‌چنین کم‌توجهی به دستاورد پژوهشی سایر پژوهش‌گران در حوزه‌های مرتبط است که این امر تبعات فراوانی در پی دارد، از آن جمله انجام پژوهش‌های تکراری و بی‌توجهی به برخی موضوعات که نتایج پژوهش حاضر حاکی از آن است؛ مسئله دیگر بی‌توجهی به بی‌اطلاعی از فعالیت‌های پژوهشی در این حوزه در عرصه بین‌المللی و یا حتی کشورهای اسلامی است.

نکته قابل توجه دیگر عدم نیازسنجی است؛ بررسی پژوهش‌های حاضر نشان می‌دهد که هیچ‌یک بر اساس نیازسنجی علمی، فرهنگی، و اجتماعی صورت نگرفته و اغلب صرفاً بر اساس علایق شخصی پژوهش‌گران است و این امر گسست بین فعالیت‌های پژوهشی از نیازهای جامعه را در پی داشته است، چنان‌که امروز شاهد آنیم که با وجود فعالیت‌های پژوهشی قابل توجه از حیث تعداد و عدد و ارقام با انبوهی از مسائل فکری، فرهنگی، و اعتقادی در جامعه مواجهیم که مسئله هیچ‌یک از پژوهش‌ها نبوده است.

پی‌نوشت

۱. ذکر این نکته مفید است که مجموع پژوهش‌های مضبوط در ایران‌داک ۵۱ عدد است، که به تفکیک شامل ۴۳ پایان‌نامه و ۸ پیش‌نهاد است و از این میان ۲ مورد صرفاً پیش‌نهاده‌اند و از این رو کنار گذاشته شدند (که عبارت‌اند از: ۱. قلمرو عقل از نگاه ملاصدرا با تأکید بر رساله *سه اصل مفاتیح الغیب و عرشیه*، اثر محبوبه ولی‌زاده؛ ۲. علل و عوامل تکامل عقل در آثار ملاصدرا و علامه طباطبایی، اثر سیده‌زینب حسینی). هم‌چنین، علاوه بر پیش‌نهادهای مذکور، به مواردی دیگر برخوردیم که دو بار، گاه با تاریخی متفاوت و گاه یک‌سان، ثبت شده بودند. به نظر می‌رسد در حقیقت یکی از آن‌ها ثبت پژوهش به‌عنوان پیش‌نهاد و دیگری ثبت به‌عنوان پایان‌نامه بوده است؛ بنابراین، در این زمینه ایران‌داک قصور داشته‌است. بنابراین، تعداد واقعی پایان‌نامه‌ها با حذف موارد تکراری ۴۱ مورد است.

کتابنامه

- بیدختی، حسین (۱۳۹۵)، مقالات مروری نظام‌مند، جایگاه آن‌ها در تصمیم‌گیری بالینی، دانشگاه علوم پزشکی بیرجند.
- سهرابی، محمدرضا (۱۳۹۲)، «اصول نگارش مقالات مروری»، مجله پژوهشی علوم پزشکی شهید بهشتی، س ۱۸، ش ۹۲.
- شهسواری، امیر و جملیه علم‌الهدی (۱۳۹۸)، «روش‌شناسی پژوهش مروری و نقش آن در تولید دانش: توسعه یک گونه‌شناسی»، فصل‌نامه علمی پژوهشی روش‌شناسی علوم انسانی، س ۲۵، ش ۹۸.
- عظیمی، مهدی (۱۳۹۸)، «مقایسه ایساغوجی ابن مقفع با ایساگوکه فرفوروس»، حکمت معاصر، س ۱۰، ش ۲.